

ՕՐԱԳԻՐ ԶՄԻՌՆԻԱՅ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՌԱՍՏՐԱՆԻ ԶՄԻՌՆԻԱՅ ԴԱՐԱՆ 19 ԱՊՐԻԼ 1875 ԹԻՒ 1012

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

Յանցեւումն Գերմանիոյ կառավարութիւնն յայտարար Կառավարութեան, ծանուցանելով նմա բարեկամարար թէ ինքն միտք ունի նոր օրէնք մի հաստատել արդիւնէն համար որ Գերմանիոյ հպատակք կառույ չինին գրացի տէրութեանց խաղաղութիւնը վրդովեւում լրագրական յարձակմամբ. ուստի կըրտաւար որ Պէճիքայի կառավարութիւնն ևս, նմանապէս ուրիշ տէրութիւնք Գերմանիոյ օրինակին հետեւին, և իրարու հետ համաձայնին այս ինքիւր ժողովով մի կարգադրելու համար:

Եւրոպիոյ լրագրաց մէկ մասը սխալ մեկնութիւններ տալով վերոյիշեալ յայտարարին, չափազանց կերպիւ մեղադրեցին Գերմանիոյ այս ընթացքը, զոր սպառնական և Պէճիքայի անկախութեանը հարուած մի համարեցին: Այս դէպքին նկատմամբ Անգղիոյ բարձրագոյն մէջ բացատրութիւն խնդրուեցաւ միտք Տիւրքիոյ առաջին նախարարէն. որ պաշտօնական կերպիւ իմացոյց թէ յիշեալ յայտարարը՝ որուն մէկ օրինակը, ըսաւ, Գերմանիոյ կառավարութեան կողմանէ յաղարկեցաւ Անգղիոյ դահլիճին, ամենեւին սպառնական չէ, այլ միայն դիտողութիւններ կը պարունակէ որք բարեկամական զգացմանց ապացոյց մի են: Անգղիոյ առաջին նախարարին պաշտօնապէս զրուցած այս խօսքերը կապացուցանեն թէ Գերմանական յայտարարին առ թիւ Եւրոպիոյ լրագրաց մէկ մասին հրատարակածներն անտեղի և անհիմն են: Նըմանապէս սխալ է այն համարեն՝ որով կողմէն հաստատել թէ Աստորիան և Ռուսիան կը պաշտպանեն Գերմանիոյ խնդիրը:

Լոնտոնի յոյն վաճառական քիւր Բանտէլի Ռալլին՝ Անգղիոյ բարձրագոյն միջնակարգ ընտրութիւն Յունաց արդիւն ընդհանրութեանն ոչ սակաւ պատիւ կընէ և նշանակութեան արժանի եղելութիւն մին է. որուն վրայօք Սթրիքէթօր, կոչուած անգղիական լրագիրը հետեւեալ

տողերը կը հրատարակէ:

«Ի Պրայտօրդ քաղաքն Տօրթիմշտրի ընտրողական փոքրիկ ժողովոյն մէջ տեղի ունեցած ընտրութիւնն ոչ սակաւ զգացում պատճառեց պաշտօնական ակմբաց մէջ և ընդհանուր հաճութիւն հասարակութեան մէջ: Աղատական կուսակցութեան կողմանէ յառաջ բերեալ բարեալը ընտրելին (քանտիտա), քիւր Բանտէլի Ռալլին՝ արձանագրեալ քուէից տասին ճշգրտման շահեցաւ. և այս բանն ևս առաւել նշանակութեան արժանի է, որ անկեղծարար յայտնած էր թէ ինքն (թէ և Անգղիոյ հպատակ) բայց Յունաց եկեղեցւոյն անդամ է. և այս պատճառաւ ոչ սակաւ ընդգիծութիւն ունեցաւ: Մեք կարծիք թէ քիւր Ռալլին՝ Լոնտոնի Յոյն անգղիացի վաճառականներէն առաջինն է, որ Միւրիս Բրիտանիոյ երեսփոխանական ժողովոյն մէջ պատգամաւորի արժու պիտի ունենայ:

Սպանիոյ գործոց կացութիւնն թէ և միւսնոյն է, թէ և համազգային պատերազմը կը շարունակէ, այսու ամենայնիւ տարակոյս չկայ թէ Տօն Կարողութիւն զորաբանակը տկարանալու է վերայ և գասարիքներ անպակաս են, իրաց այս վիճակէն Ալֆոնս թագաւորին կառավարութիւնն կրնայ օգուտ քաղել, կըսէ անգղիական Կլայ օրագիրը, քաղցրութեամբ և խոհմութեամբ վարուելով ժողովրդեան հետ և ապացուցանելով թէ նորահաստատ երիտասարդ թագաւորին կառավարութիւնն լաւագոյն է քան զՏօն Կարողութիւն: Սակայն այս խոհմութեամբ ընթացքին հաւատալն ի գործ կը դրուի. քանզի, կը յաւելու յիշեալ օրագիրը, Ալֆոնս թագաւորին նախաժամերն իրենց քաղաքականութեան ընդհանուր կանոն գրած են ճշեւ հասարակաց աղաւթութիւնը. վստիկ Մատրիտէն հասած վերջին լուրերն կը ծանուցանեն թէ վարժապետ մի համարձակել է աղերսագիր մի մատուցանել թագաւորին՝ ընդգէմ նոր օրինադրութեան ի մասին հասարակաց ուսման: Այս աղերսարկու

վարժապետն անմիջապէս բռնուեր և յաքսոր յուղարկուեր է: Այսպիսի բռնական գործքերը գուցէ առայժմ մեծ ընդգիծութիւն չգրուեն Սպանիոյ մէջ, քանզի ժողովրդեան միակ բողձանքը խաղաղութիւնը ձեռք բերելէ. սակայն կանուխ կամ անագան ապագայի մը մէջ երիտասարդ թագաւորին այնպիսի դժուարութիւններ կրնան պատճառել, որոց իւր ձեռքէն խիստ աւելի զօրաւոր ձեռք մի անկարող պիտի լինի յաղթել: Կլայն է որ կըսէ զայս ամենը:

Գաղղիան հանդարտ և խոհմութեամբ քաղաքականութեան մէջ կը գտնուի առայժմ թէ ներքին գործոց և թէ արտաքին գործոց նկատմամբ. փարիզի լրագիրք ոմանք կը հաւատան թէ ի դուստրին երեսփոխանական ժողովոյն՝ առաջարկութիւն պիտի լինի երկու միլիոն ֆրանքի հասցնել Մաք-Մահօն մարաշխտին տարեկան վարձքը՝ իբրև նախագահ հասարակապետութեան. մինչդեռ այժմ տարին միայն 600,000 ֆրանք կընդունի:

Աստորիան գարնայի կայսեր տեսակցութիւնն ընդ թագաւորին իտալիոյ՝ նոր երաշխաւորութիւն մի կը համարուի վստի տեղութեան ընդհանուր խաղաղութեան:

Կը հաւատան թէ Գերմանիոյ կայսրն իւր մտերիմ խնդակցութիւնը՝ յատուկ նամակաւ մի, յայտնել է Աստորիոյ կայսեր և իտալիոյ թագաւորին ի մասին իրենց տեսակցութեանը վերջնական մէջ, յաւելցնելով թէ այս երկու վեհապետաց համաձայնութիւնն մեծապէս նպաստամտոյց պիտի լինի սեղմելու զմիաւորութիւնն իշխանութեանց՝ որք յանձնառու եղած են հաստատուն պահել զխաղաղութիւնն:

Գերմանիոյ կայսրն ի պատճառս անձնական տկարութեան, չկրնալով անձամբ այցելութեան երթալ իտալիոյ թագաւորին, իրեն տեղն յուղարկեց զկայսերական գահաժառանգ իշխանն՝ որ Նաբոլիի մէջ երկար տեսութիւն մի բրաւ վիճի որ— Էմմանուէլ թագաւորին հետ:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԾԱՂԱԿԱՆ

Ի յիշատար կենսագրութեան արբազան Հայրապետի Ներսիսի Ե. վեհափառ, եւ ազգասեր կարողի-կոսի ամենայն Հայոց:

(Շարունակութիւն: Տես քիւ 1011)

Ոչ Հերակլ, և ոչ որդիք նորա, և ոչ մեծաւ մեծք Վրաստանի կարող էին այս մոռանալ, և ներել Յովսէփայ, եթէ նա արդար և յանցաւոր էր: Բայց Ներսէս այնպէս էր անցքն ձեռակերպել, որ այնուհետեւ անհնար էր իւրիք Յովսէփին արդարանալ: Ներսէս տեսնելով Պրինցի հանգամանքն, գործ գրեց Ղուկաս կաթողիկոսին Հայրապետական իշխանութիւնն. նորա պատգամաւորաց ճարտարութեամբ Սիւնեաց երկրի հինգ Մելիքք ընդունեցին զՊրինցն, և սկսաւ թաւալուր անուամբ վերապատուել: Գիպակաց կողմն մէկ Պարթիկ բէդէ գնեց մի հայաբնակ բաղամասրդ գիւղ, և բէդի մեծակառոյց բնակարանն արու իւր արքունիք. և սկսաւ վարժարանի հիմն դնել:

Յովսէփ վառ վեցաւ սրտմտութեամբ, սկսաւ Մելիքներուն դիմել ընդգէմ իւրեանց նորեկ թաւալուրին: Մելիքք խարսեցան Յովսէփայ հեղինակութեան, և սկսան նոր թաւալուրի

հետ այնպէս վարվել, ինչպէս մէկ ժամանակ Հայոց նախարարք Շապուհ Պարթիկ հետ որ Հայոց թագաւոր էր գրուել: Եւ երբ Ֆօնայ խանն պատերազմ բացեց Հայոց դէմ՝ Պրինց աղաչեց Մելիքաց որ միաբանին և թշնամոյ դէմ մարտնչին: Մելիքք պատասխանեցին. թաւալուրն դու ես, գնա կուսիր, վերջապէս երբ Պրինց շատ թախանձեց, Մելիքք իւրեանց զօրքն համախմբեցին: Պրինց և իւր որդիք անվահեր առաջնորդեցին իւրեանց բանակին: Բայց երբ ճակատամարտն բարձրեցաւ, իւրաքանչիւր Մելիքք առին իւրեանց զօրքն հեռացան յամուր տեղիս, և մնաց Պրինցն և իւր որդիք և նորակիրթ զօրքն սակաւ. որք երես չգարձուցին ի թշնամեաց, այլ պատերազմելով յետս յետս գնացին, մինչև հասան յապահով անտառս Ղարաբաղու: Եւ այսպէս մաղապօրեմ ճողոպրեալ գարձաւ որտակուր ի Հիւրիս:

Պրինցի հեռանալէն յետ յերկրէն Սիւնեաց, մինչ Ներսէս գնաց Ղուկաս կաթողիկոսի հրամանաւ ի Պրինց և ի Զմիւռնիա, Յովսէփ ժամանակ գտաւ: Որոպէս Աղուանից կամ Գանձասարաց Բօհաննէս կաթողիկոսին, և նորա միջնորդութեամբ համոզեց Մելիքայն որ մտնեն ի հպատակութիւն Ռուսաց, որ կապակց ծովու կողմէն սկսել էին յառաջ խաղալ. և այսպէս անյայտ մնաց Պրինցի թաւալուրութիւնը: Եւ Պրինցի զօրաց մէջէն տեսել եմ միայն կոստանդ անուամբ մի հայազգի հնդկաստանցի, որ մինչև ի 1825

ամն յԱստորիան Հայոց տպարանի մէջ կաշխատել, և Լիթթայի տպարանի Հայոց տառերն, որպէս և Մատրասայ հին տպարանի այբուբենի պողպատեայ և պղնձի կաղապարներն իւրով ձեռամբ շինել էր: Այս կոստանդ առեւէր տէր խաչատուր աւագ քահանայի քեռ գուստրն, և ունէր բնակարան՝ աղա Մկրտումի տան հանգէպ: Աստորիանայ ծերոց մէջէն բազումք կային այս Պրինցի ականատես, և նորա անցիկ տեղեակը, որպէս և ի Տիֆլիս թէ հոգեւորականք և թէ աշխարհականք. որք շարժելով զգլուխս կը պատմէին:

ԳԼՈՒԽ ՄԵՏԱՍՏԱՆԵՐՈՐԴ

Յովսէփ արքեպիսկոպոսն՝ ընտրեալն ի Հայրապետութիւն Հայոց՝ մտեալ է Տիֆլիս: Առաջին նորա սկսեալ ի Գիորգի պարոնէ թագաւորէն վրաց և յարքայական գերբաւաստանէ նորա՝ ամենայն աւագորեարն վրաստանի կողմեալ յարքայազանց և յիշխանազանց, ի թիւս որոց կային հայազգի բէհրդեանք (Միւրի— շիքերար— բոչիտ) Արղւութեանք, Բէդլթաբեանք, Թուսմանեանք, Ղորղանեանք (Միւրիսոս) և այլք բազումք, և տիկնայք մեծունիք, որք բաղկացուցանէին զարքունիս Բագրատունեաց, կային ի սպասու նորա, և անհանդուրժ մնային քաղցր ակնարկութեան նորա:

Իբր յետմն ամաց հետէ պանդխտացեալ էր անդ Սերոբէ տէր Գեորգիւսեան Պատկանեան, թոռն տէր Գարբիէլի Պատկանեան, զոր տեսաւ

յան իրենց հարց լեզուն և չեն խմանար՝ բայց միայն զեզուս օսմանն և արարածի ժողովրդաց, որոց հետ խառնուած են։ Այսու ամենայն ուր որ բաղդը խմած է զՀայս, այնտեղ զիրար կըմանալեն, կըժողովուն իբրև որոշ հասարակութիւն, կըմիաբանին և զիրար կըպաշտպանեն։ այլև կըհաւաքուին շուրջանակի սուրբ օղանոյն՝ դարձուցանելով զայս իւրեանց առ ծայրագոյն գլուխն կրօնի իւրեանց՝ ի կաթողիկոսն, որ կըբնակի ՚ի Ս. Էջմիածին ՚ի հայրենի լիւրին։ Հայր կրնան ազատուցանել այս մասնաւոր յատկութեամբ որոց վրայօք խօսեցայ՝ հաստատամտութիւնն և զժառանգութիւնն ՚ի մէջ նոցա որ ինչ հարկ է ժողովուրդ մի կազմելու, այսինքն իրենց ազգային բնաւորութիւնը։

Մարտի 1663 թիւէն հետեւեալ յօդուածը յառաջ կըբերուի, զոր ուշագրութեան արժանի կըհամարուի։

Իրենք թէ Ասորոց կաթողիկոսն՝ որ դեռ լնտրա կըգնանուի, յաջորդէ Վիքտորիա թագուհոյն ներկայանալ, և հիմա ալ Հնդկաստան երթալու կըպատրաստուի եղբոր հոն գտնուող Ասորի եղբարց այցելութիւն ընելու պատրուակաւ։ Բայց բուն նպատակը տեսակ մը բաղդախնդրութիւն է։

Այս իրողութիւնը մեր Հնդկարեւակ ազնիւ ազգայնոց ուշագրութեան ներկայացնելով, կը ծանուցանենք թէ այդ անձին արարքներէն նոյն իսկ Ասորի ժողովուրդեան մեծ մասը դժգոհելով բողոքադրեր ուղղած են առ Պատրիարքարանն Հայոց, և թէ այդ Պետրոս անուն կաթողիկոսը՝ դարաւոր սովորութեան հակառակ, որով իւր նախորդները մեր Պատրիարքարանի միջոցաւ կըստանային թէ իրենց կաթողիկոսական հրովարտականքն և թէ եկեղեցեաց շինութեան և այլ արտօնութեանց հրամանագրերը, ընդստանալով իւր կաթողիկոսութեան հրովարտական ուղղակի ինք ստանալուց Բարձրաւորյն Դոնէն. բայց Բ. Դոնէն առանց մեր Ս. Պատրիարքի թագրերին հասնեցաւ այդ հրովարտակը շնորհել։ Ասոր վրայ հարկադրեցաւ՝ քննէ առ երեսս՝ ընդստութիւնը մէկդի թողուլ և Պատրիարքարանի գիրին ինչալ։ Ս. Պատրիարքն ալ կաթողիկոսական հրովարտակն և միանգամայն պատուանչան մ'ստանալով իրեն յանձնեց և պատուէր տուաւ իւր աթոռն երթայ, ժողովուրդը հայրաբար խնամէ, և զժողովութեան ու գանդատանաց առիթ չտայ։ Սակայն այդ անձը՝ հրովարտակն ու պատուանչանը ձեռքն անցնելուն պէս՝ փոխանակ Տիգրանակերտ երթալու, ուղղակի Լոնտրա գնաց։

Այսպիսով Սիմէօն հոգեւոր Հայրապետի հոգեւոր ծնողի իւրոյ, որ յաւուրս Հայրապետութեան լուկասու խանդարեալ էին։

Սերոբէ վարժապետն տեսած չէր Պրինցին. այլ զինի վաշտական իւրոյ ի Տիփլիս լսել էր բազում ինչ յակնատեսից, և մանաւանդ ի տէր Առաքելէ Ղաւթալեան, ի Հաքիմեան բժիշկ Թաթուլէ և ի Փէթիպեանց աղայէ, և յայլոց. և յառաջնում հացկերութիւն ուր կային և ընդ առաջ եկեալք Հայրապետացութիւն Հայոց հինգ Միկէլք Դարաբաղի, մինչ արքայորդին Գաւիթաւոր առաքելութիւն վասն անցից Պրինցին և առնման Տիփլիսայ, Մեղիւք սկսան ի հաճոյս Յովսէփոյ ծաղր առնել զեւրոպական կրթութիւնը, զոր Պրինց կամէր մեծանել ի զօր Հայոց. այլ իշխանն Բէհրուդեան և Ղարաբեան Յովսէփք Միկէլքոյ գեմ վիճարանութիւն բառին։ Այս խօսակցութեանց ժամանակն Սերոբէ վարժապետն ևս բնդ երգեցիցէ կայր անդ, և լսել էր, որ ասել էր Յովսէփ Աւետարանի մէկ խօսքն թէ՛ որ մէջ ժողովէ ընդ իս՝ ցրուէ, ընդ որ զժողովէն էին Բէհրուդեանն ու Ղարաբեանն։ Յայտնաւոր կըբերի եղել է, որ ինչպէս դեռ նոր էին Տիփլիսի առերանի վերքն, նոյնպէս և Պրինցի անցից խօսքերի սպիտակ գեռ ևս ծածկուած չէին։ Մինչ արքունիքն զանազան կուսակցութեանց յօդուած իտասաց, օսմանց և Պատրիարքարանի խօսքն զվարժեց մէջ կըտարուրե-

առանց Պատրիարքարանի գիտութեան, և ըմբոստութիւնը նորէն ձեռք առնելով ինքզինք Հայոց Պատրիարքարանի իրաւասութեանն անկախ ճանչցնելու ճգնաց մէջ կըգտնուի։

Այս պարագաները ծանուցանելով կըզգուշացնենք մեր Հնդկարեւակ ազգայիններն, որ չխաբուին այդ անձին կեղծապատիր վարմունքէն. և եթէ կարելի է, նոյն իսկ Հնդկարեւակ Ասորի ժողովուրդեան ալ իմացնեն թէ այդ մարդքն երկու եկեղեցեաց մէջ դարերէ ՚ի վեր հաստատուած սիրալիր յարաբերութեան կապը խզելու կաշխատի՝ ՚ի զիստ նոյն իսկ Ասորի ժողովուրդեան՝ որ ամեն ժամանակ Հայոց համակրութիւնն ու օժանդակութիւնը վայելած է, և վայելելու ալ միշտ պէտք ունի։

Այս տողերը մասնաւորապէս կալիաթայի Հայոց աւագերէց արժաւոր Յովհաննէս Խաչիկեան քահանային ուշագրութեանը կըյանձնենք։

«Լոնտրայէն գրուած նամակէ մը կիմանանք, կըսէ Մարտի 16, թէ Լոնտրայի Պատրիարքական դեսպան Միկէլքն խանի լծակից ազնուուհի Հերիքա տիկինն, որ Պ. Տատեան վեմանշուք Առաքել Եփէնտիի դուստրն է, իւր կրտսեր քրոջը ազնուափայլ երմանիկ օրիորդին հետ՝ Անգղիոյ թագուհւոյն ներկայացնել է և կէս ժամու չափ հետը տեսակցելու պատիւ ունեցեր են»։

Արշալույս Մարտի 8, թիւ 1009 թերթին մէջ հետեւեալը հրատարակած եմք։

«Մարտի անցեալ ամսոյ 18 թուոյն մէջ հաճութեամբ սրտի ընթերցաւք զյետագայ ազգօգուտ տնօրէնութիւնն, զոր ամենայն Հայոց վեհա. կաթողիկոսն բարեհաճել է ընելու յօդուտ ընդհանուր ազգին։

«Տփլիսէն գրուած նամակէ մի կիմանամք թէ վեհա. կաթողիկոսն՝ Այվազեան գերա. Գաբրիէլ արքեպիսկոպոսը Տիփլիսի վիճակին Առաջնորդ և միանգամայն Ս. Էջմիածնայ ճեմարանին տեսուչ ընտրել և իւր այս տնօրէնութիւնը Ռուսաց վեհա. կայսեր հաւանութեան առաջարկել է»։

Տփլիսէն ՚ի հաւաստի աղբերաց ընկալեալ մանրամասն տեղեկութիւնքն մեր կատարելապէս կըհաստատեն զվերոյիշեալ տնօրէնութիւնն վեհա. Հայրապետին ամենայն Հայոց, և կըյաւելուն թէ գերա. տէր Գաբրիէլ Այվազեան Ս. Արքեպիսկոպոսն այնու պայմանաւ յանձնառու եղեր է յիշեալ կրկին ծանր պաշտամանց, որ զամիսս ինչ ՚ի տարւոյն անցուցանէ յազգային ճեմարանն սրբոյ Էջմիածնի և զմնացեալ ժամանակն ՚ի Տփլիս, առ ՚ի խնամել ՚ի մօտոյ զհոգեւոր հօտ իւր։

Իւր, ժողովուրդեան մէջ ևս դոհ և դժգոհ կողմնակցութիւնք իրերաց վերայ զօրանալ կըթեւակոխէին։ Յովսէփ արքան համախոհ ունէր Տիփլիս, այնքան ևս հակառակորդ կային, որք անդադար բանագնաց կըլինէին Էջմիածնի հետ։ Արդութեանց մէջէն անգամ կային բազումք որք առ երեսս կըկեղծաւորէին, այլ ի ներքուստ չարաշար թշնամիք էին Յովսէփոյ. որով հետեւ նա իւր եղբորորդւոյ միայն տուել էր նախընտրութիւն քան զայլս։ Բազում Հայք և Վիրք նոյն իսկ Յովսէփոյ Տփլիս մտանելոյ օրն՝ տեսանելով խաժամուժ ամբոխի խուռն բազմութիւնն տուել էին միմեանց. մեզ ինչ կըպարկէր եթէ ինքն Պրինցին էլ այսպէս ընդունելութիւն առնէինք, գուցէ մենք էլ այսօր մարդոյ կարգ մօտ լինէինք, քաղաքը քանդված չլիներ, այնքան արիւն և գերի զոհած չլինէինք։

Տփլիսի մէջ կային դեռ ևս Պրինցի զինուորներէն, որ ոմանք առաջին դարանակաւորութեան ժամանակէն էին մնացել, և ոմանք Դարաբաղէն էին յետ դարձել, որ Յովսէփոյ փառքն տեսանելով աչքերն թաց արած յերկինքն կընայէին և կըհառաչէին։ Տփլիս այնպէս տեղ չէր, որ Յովսէփոյ նման ճանապարհորդ կարող լինէր մօտէն անցնիլ, և ներքս չմտնել։

Գուցէ թէ Յովսէփ ինքն մուացել էր անցեալ բաներն, սակայն ոչինչ առհաւատչեալք ունէր կարծել, թէ և այլք պիտի մուացած լինին. մա-

կըսուի նաև թէ այժմեան Առաջնորդ Վրանտանի և իմէրէթի՝ որ է Ս. Մակար արքեպիսկոպոսն, նշանակեալ է Առաջնորդ Նախիջևանի և Պեսարապիոյ վիճակին։

Նամակագիր ազգասէր բարեկամն, որ գտեղեկութիւնս զայսօրիկ հաղորդէ մեզ, ծանուցանէ միանգամայն թէ վեհա. Երբեպետաց կաթողիկոսին առաջարկութիւնն ՚ի սկզբան ոչ սակաւ ահաջոցիչ երեւալ է Այվազեան Ս. Արքեպիսկոպոսին ՚ի պատճառս ծանրութեան երկոցունցն ևս պաշտամանց, մանաւանդ յետ այնքան տաժանական վաստակոց և հալածանաց, որոց ենթակայ եղև գրեթէ զամս 18. որով Ն. Սրբազնութիւնն, դժբաղդաբար, պարտասեպաւ հոգւով և մարմնով. բայց և խորամուխ եղեալ ՚ի խելամուտութիւնս պարտուց հնազանդութեան առ հոգեւոր Վեհապետն իւր՝ իբրև առ երեւելի գլուխն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, վերջապէս հաստատեաց ՚ի միտս նուիրել և զվերջին առուրս բազմավաստակ կենաց իւրոց, և զյոդեմտեսակ գիտնական հմտութիւնս իւր ՚ի սպաս պաշտաման ազգին և եկեղեցւոյն իւրոյ։

Իղմիր, 17 Ապրիլ 1875

Յարգոյ խմբագիր Արշալույս անդրանիկ լրագրոյն։

Արեւելեան Մամուլ Մարտ ամսուան անտրին մէջ «Հայերը կաւեճան թէ կըպակոխին» յօդուածոյն իղմիրի վիճակագրութեան վերաբերեալ տողերը կարծեմ թէ շատ սխալ են։ Մեծա. Մամուլեան կ'ըսէ թէ 1864ին ազգահամար ըլլալով 2200 հոգի արու հայ կարճ մեծ ու փոքր. 1868ին այս թիւն 1800ի իշեր էր, այսօր վեր ՚ի վերոյ հաղիւ 1200 հայ կըգտնուի։ Ո՛հ, ինչ տխուր նկարագրութիւն. նախ գիտնալ պէտք ենք որ 1864-1868ին ըսուած ազգահամարները զինուորական տրոյ պատճառաւ եղած են. ուստի ծաւար տէրութեանց հպատակ հայերը՝ ուրոնք մեծ թիւ մը կըներկայեն, նոյն հաշուէն դուրս են։ Երկրորդ. 1863ին 1800 հոգի իշած ըլլալը ինչ եղանակով է, չգիտեմ. բայց կարծեմ թէ նոյն տուրքը վճարելու անկարողները ազգահամարին մէջ անցած չեն. և թէպէտ 1864էն յետոյ քոլէրա մ'ալ եղաւ, բայց ընդամենը 137 հոգի մեռան հայերէն ընդ այդ և ընդ կին։ Երրորդ. այսօրուան վեր ՚ի վերոյ հաղիւ թէ 1200 հոգի գտնուիլը ցցունելու համար ամենեւին ազգահամար մը չ'ունինք։

Յիրաւի ասանկ անուշագրութեամբ գրուած յօդուած մը երբեք չ'էի յուսար Արեւելեան Մամուլ պէս խոհուն և լրջամիտ խմբագրութեանէն. բայց կարելի է մեծա. Մամուլեան իր չափազանց ազգասիրութեամբ ազգին ներկայ վի-

նաւանդ երբ այնքան տարի փորձելէր Ներսիսի աշակերտութիւնը, երբեք չ'ունէր իրաւունք չկատարածել, թէ ուր ինքն Պրինցի համար դարանակաւորութիւն էր արել, այնտեղ և իւր համար դարան լարած չլինի։

Լաւ աշակերտ էր Աւետարանի, բայց միաքչ չբերեց Յիսուսի վերջին խօսքերի մին թէ՛ որ սուր առնուցաւ սրով մեռցի։ Անձնապատան վաստակութեամբ կարծեց՝ որ ինչպէս ինքն անյիշատակ է, այլևս այնպէս անյիշատակ կըլինին տունա։ Ազգասիրութիւնն և փառասիրութիւնն երկու ձևոց նման լծել էր ի կառս իւր և հանդէս յաղթանակի էր կարգել. տանն չորս դար էին այնուհետեւ գլորվել, մինչ Տրդատ թագաւորին և Մեծ Ներսէս Հայրապետին դեղ մահու էին արբուցել. միլիոնաւոր հայազգիք այնուհետեւ ոտնակոխ էին եղեալ, բայց այն դեղատուաց շառաւիղքն մնացեալ էին՝ որ այս ազգաւորս ջահն չիջուցանեն։

Ուրախութեամբ զուարթացած դարձաւ իւր բնակարանն բարեկամի տանէն, և զգաց՝ որ թուեաւորվել է. քան զամենայն ինչ առաջ խնդրեց սուրբ հաղորդութեան խորհուրդն. երբ ճաշակեաց իւր Փրկչի կենդանարար մարմինն և արիւնն, ապա հրամայեց, որ դեղմափ տան։

ԾԵՐՈՒՆԻ ԳԱՐԻԷԼ ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ (Շարունակեցի)։

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԱՐՇԱՆՈՒՄՈՅ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ